

ARAP ALEVİLİĞİNDE KADININ YERİ: HATAY ÖRNEĞİ

Muharrem GÜNEŞ*

Özet

Din, bir kurum olarak her zaman insanlığı çok yönlü etkilemiştir. Uygarlık tarihi boyunca din kurumunun kadın üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Dinlerin kadın algıları her zaman aynı olmamakla beraber, zaman içinde benzer nitelikler de sergilemişlerdir. Çalışmada Hatay Arap Alevilerinde kadınların dinsel düşünüşteki ve dinsel ritüellerdeki yerleri üzerinde durulmakta olup, kadınların kendilerini bu konumlayış biçimleri üzerinden nasıl gördükleri çözümlenmiştir. Nitel karaktere sahip bu çalışmada, derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Değişik yaş, meslek ve gelir grubundan kadınlarla derinlemesine görüşme yapılarak veriler elde edilip yorumlanmıştır. Arap Aleviliğinin Anadolu'da yaygın olarak yaşandığı Hatay'da, Arap Alevisi kadınların dinsel kültür ve yaşayış bakımından, özellikle Türk kültürü ve Anadolu Aleviliğindeki kadının konumundan çok farklı bir noktada oldukları bulgulanmıştır. Bununla birlikte söz konusu kadınların, kendi konumlarını sorgulamaya ve eleştirmeye de çalışarak, Arap Aleviliğinde kendileri için bir yer edinmeye çalıştıkları görülmektedir. Arap Alevisi olarak da adlandırılan Nusayrilerde kadınların, diğer dinsel düşünüşler karşısında, görece olarak daha "özerk" oldukları söylenebilir. Bu özerkliklerinin iki nedeni göze çarpmaktadır. Birincisi, dinsel ritüellerin ve dinsel düşünüşün kadını konumlayış biçimidir. İkincisi ise, kadınların bu konumlayış biçimini eleştiri konusu yapmadan kabullenmeleri ve bu yolla sosyal yaşamda öne çıkmayı yeğlemeleridir.

Anahtar Kelimeler: Din, Kadın, Hatay Arap Alevileri, Nusayri, Hatay

THE PLACE OF WOMEN IN ARAB ALAVITES: THE SAMPLE OF HATAY

Abstract

Religion as an institution has always had a crucial impact on people lives. During the history of civilization, the institution of religion has a significant effect on women. Even though the position of women in religions is not the same, it may also display similarities. This study focuses on the position of women in the religious thinking and rituals of the Hatay-Arab Alavites. In addition, the study also analyzes how the women perceive themselves with respect to this positioning. In this qualitative study, data was gathered through the technique of in-depth interview with the Arab Alavites women who had different ages, jobs and incomes. Then, data was interpreted to understand and explain women's positioning in this sect. In this study, it is found that the Arab Alavite women in Hatay where the Arab Alavites com-

* Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hatay/Türkiye, muharemgunes@myynet.com

monly live in Anatolia show significant differences from the positioning of women in the Turkish culture and the Bektashi Alavites with respect to the religious culture and life. Furthermore, these women question and criticize themselves with respect to their positioning and they try to find a place into the sect of Arab Alavites. It can be argued that women of Arab Alavites, also called as Nusayris, are relatively more autonomous than the other religious thinking and beliefs are. This autonomy can be explained with two reasons. The first is the way how the religious thinking and rituals position the women. The second one is that the women don't criticize their positioning, but rather prefer to accept their positioning and to be active in their social life through these positions.

Keywords: Religion, Woman, Hatay Arab Alavites, Nusairi, Hatay

Giriş

Din, toplumsal yaşam içinde etkileri açısından çok karmaşık ve bir o kadar da önemli bir olgudur. Söz konusu önem, tarih okumalarından, günümüz toplumsal yaşamın kendi dinamiklerinden ve iç işleyişinden rahatlıkla anlaşılabilir. Toplumsal cinsiyet kavramlaştırmasının önemli unsurlarından biri olan kadınların dinsel düşünüş ve yaşayış içindeki yerleri de farklı disiplinlerarası çalışmalara konu olmaktadır. Kadınların dinsel düşünüş ve gelenekler çerçevesinde, Türkiye'nin Hatay ilinde yaşayan Arap Alevisi (Nusayri) kadınların Arap Aleviliği kültürü ve gelenekleri içinde incelenmesi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma kadınların içeriden kendilerini nasıl konumladıklarını tespit etmek ve çözümlemek amacını taşımaktadır. Çalışmanın temel tezi varolan koşullar içinde Nusayri kadınların kendi dinsel düşünüşlerini "erkekler üzerinden" yaşadığı, bu durumu eleştirmek, değiştirmek, dönüştürmek yerine kabullenmeleri nedeniyle, Anadolu'daki yaygın dinsel düşünüşlerden farklı olarak Nusayri kadınların, dinsel düşünüş ve geleneklerden tamamen dışlandığıdır. Neredeyse Anadolu'da kadınların "yok" sayıldığı başka bir dinsel düşünüş yok gibidir. Türk kültüründe ve özellikle Anadolu Aleviliğinde kadınların dinsel düşünüş içindeki yeri ve önemi, Arap Aleviliğinde aynı derecede yer ve önem işgal etmemektedir.

Çalışma alan çalışması niteliğinde olup, derinlemesine görüşme yönteminin uygulandığı niteliksel bir çalışma özelliğini taşımaktadır. Bu yöntemin niteliksel bilgi sağlaması, niceliksel bilgi toplamaya ve dolayısıyla genelleme yapmaya elverişli olmaması önemli bir zaaf olarak gösterilmektedir. Ne var ki bu yöntem alan araştırması boyunca önemli esneklikler sağlamıştır. Bu çalışmada başka araştırma tekniklerine göre uygulanması daha zor ve zaman alıcı bir görüşme yöntemi olan derinlemesine görüşme yönteminin esnekliğinden yararlanılarak, bilgi toplama süreciyle, verilerin

değerlendirilmesi sürecinin bir arada yürütülmesi sağlanmıştır (Karasar, 2003: 165-175; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 84-88; Ural ve Kılıç, 2005: 22).

Çalışmanın verileri 5 (beş) kimlik sorusu, 25 (yirmibeş) uygulamaya dönük olgusal ve tutumsal toplam 30 (otuz) soruyu kapsayan açık uçlu soruların olduğu yapılandırılmamış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Görüşme sırasında soruların net anlaşılmasına durumunda “alternatif ifadeler ve sondalar” (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 49) ile görüşülen kişilerin soruları anlamalarına yardımcı olunmuştur. Bulgular, çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerin yanı sıra, Hatay’ın Antakya merkez ilçesi ile Samandağ ve İskenderun ilçeleri ve Antakya’ya bağlı Harbiye ve Serinyol beldelerinde yaşayan 50 (elli) Nusayri kadın ile yapılan derinlemesine görüşmeye dayanmaktadır. Toplanan veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiş ve çalışma sınıflandırılıp yorumlanarak bu veriler üzerine oturtulmuştur.

Din ve Kadın

Büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığı 21. yy, özellikle kadınların bu süreçten nasıl ve ne şekilde etkilendiği tartışmalarına sahne olmuştur (Sharma ve Young, 1994; Skinner Keller ve Radford Ruether, 2006; Legge, 2006; Schaefer, 2008). Din ve kadın konusu karmaşık bir alana işaret etmektedir. Özellikle din algısı, din ve kadın tartışmaları ve buna bağlı olarak tanım ve kavramlaştırmalar farklılıklar göstermektedir. Öyle ki bu durum söz konusu çalışma alanının yöntem arayışı ve tartışmalarına da yansımıştır (Sharma ve Young, 1991; Atay, 2002; King ve Beattie, 2005; Griffith ve Savage, 2006; Gross, 2006; O’Brien, 2009).

Durkheim (1976) ve Giddens’a (1984) göre bütün kültürlerin bir parçası ve gündelik yaşamın bir ögesi olan din, bir yandan bir insan topluluğunun doğaüstü ve kutsal bulduğu şeyleri yorumlayan ve yanıtlayan bir inanç ve pratikler sistemi olarak tanımlanırken; diğer yandan kültürel bir boyuta da sahiptir. Dinsel ritüeller de Tanrıya tapınma aracı olmanın yanı sıra insanların evlilik, doğum ve ölüm deneyimlerini paylaşarak bir topluluk bilinci kazanmalarına yardımcı olmakta ve grubu bir araya getirmektedir. Din, insanın yaşadığı dünyayı anlama ve kendini bu dünyada belli bir konuma yerleştirme modeli olarak çalışan bir mekanizma olarak tanımlanırken; inanç bu modelin geçerliliğini kişiye kavratılan yaşam biçimine dönük dinamik bir güç olarak nitelendirilmektedir (Say, 2005: 43). Bu bağlamda Doğruel (2005: 185) dinin, grupların diğer etnik-dinsel gruplarla ilişkilerini belirleyen önemli bir unsur olduğunun altını çizerken, dinsel ritüeller arasındaki benzerlik ve farklılıkların

da grupların birbirlerine yakınlaşmaları ve uzaklaşmalarında etkili olduğunu vurgulamaktadır.

“Din, bireysel ya da kolektif insan yaşamının en derin yönleriyle ilgili bir olgu. İnsana özgü her olgu gibi din de tarihsel ve toplumsal incelemelere tabi tutulmuştur. Ve bu incelemelerde din olgusunun kadınlar ve erkekler için farklı anlamlar taşıdığı gün yüzüne çıkmıştır.” Berktaş’ın (2000: 8) bu noktada tespiti çok yerinde bir tespittir: “Kadınların dinle ilişkisi, her zaman çok karmaşık, çelişkili ve gerilimli olagelmıştır”. Bu bağlamda çoğu çalışmada kadınların din ile ilişkisi “ikircikli” bir ilişki olarak nitelenmekte; dinin kadınlara zaman zaman kendilerini ifade olanağı sunarken; aynı zamanda kadını ikincil ve bağımlı olarak değişmez bir biçimde tanımlamasıyla onlar için yalnızca ideolojik düzlemde kalmayan bir cendere oluşturduğu ifade edilmektedir (Berktaş, 2000; Ellis, 2007; Aune vd., 2008).

Dinde toplumsal cinsiyet çalışmalarının ana eksenini “kadın ve beden” üzerine yapılan tartışmalar oluşturmaktadır (Bacigalupo, 2006; Chawla, 2006; Marcos, 2006a). Çoğu çalışmada dinsel gelenekler üzerine farklı farklı kavramsallaştırmalar yapılmaktadır. Kadınların dinsel gelenekler içerisindeki rolleri konusunda tezlerin ortaya konduğu bu çalışmalar bir yandan “kadınları aramakta” ve diğer yandan bu süreçte ortaya çıkan değişkenleri yeniden belirlemektedir (Armour ve Ville, 2006; Marcos, 2006b; Lind ve Brzuzy, 2008). Diaz-Stevens (2006: 237) kadın bedeni kavrayışının dinin derin etkisi altında olduğunu söylerken, dinin normatif değerleri ile tebilmenin toplumsal çerçevesini oluşturduğunu ve çevremizdekilere ilişkin görüşümüzü yapılandırma konusunda önemli rol oynadığını vurgular. Kadın bedeninin devlet ve kilise, bilim ve din, modernleşme ve gelenek gibi karşıt güçlerin bir savaş alanı olarak önemli bir tartışma alanında olduğunu altı çizilir özellikle. Örneğin Bell’in çalışmasında (Joy, 2006: 23) kadınların kutsal ritüeller ve mitler için gerekli niteliklerden yoksun oldukları için nasıl din dışı olarak yargılandıkları ve bu nedenle incelemeye değer bulunmadıklarına dair bulgulara ulaşılmıştır.

Dinin toplumların üretimi ve bireylerin yeniden üretimi açısından yerine getirdiği toplumsal işlev, mülkiyetin denetimi ile bedenlerin denetiminde oynadığı belirleyici rol olarak ifade edilmekte; bütün tek tanrılı dinlerin kadının ikincilliğini doğal kabul etmesi ve bu “doğal ikincilliği” kadının ve onun bedeninin denetlenmesinin meşru gerekçesi sayması en önemli özellik olarak gösterilmektedir (Berktaş, 2000: 212). Tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte kadınların toplumsal ve dini hayattan ikinci plana atılmaları sürecinin başladığı ileri sürülmektedir (Bahadır, 2005: 15). Tek tanrılı dinlerin kadınlara yönelik ayırıcı çizgisinin tarihsel süreç içerisinde daha da derinleştiğini söyleyen Bahadır (2005: 9), tarihsel gelişim süreci

içinde kadının dinler karşısındaki konumunu tek bir dönem ve coğrafya ile açıklanamayacak kadar farklılık arz ettiğinin altını çizmektedir.

Kadına ve erkeğe yüklenen ödevlerde toplumsal içselleştirme din tarafından kuvvetlendirilmekte ve bu güç kendisini geleneksel bir inanış şeklinde devam ettirmektedir. Özellikle tek tanrılı dinlerin bu içselleştirmeyi “kutsallık” vurgusu ile yaptığı; “düzenli bir dünya” kurma amacıyla söylem oluşturan dinlerin kadına çoğunlukla erkekler tarafından meydana getirilen rolleri yüklediği söylenmektedir (Haddad ve Findly, 1985; Özdamar, 2004; Anderson, 2006; Broomhall, 2006). Bir yerde Tanrının eşitlikçi, bir ve tek gören yapısı, dinsel yaşam ve kültür biçimleri içinde kadını zaman zaman ikinci konuma itmiştir demek daha doğru olabilir. Bu tespit, Arap Alevilerinde kadınlar üzerinden bugün hâlihazırda işleyen bir süreçtir.

Dinsel Düşünüşleri ve Dinsel Ritüelleri ile Arap Alevileri (Nusayriler)

Nusayri kelimesi halk arasında fazla bilinmemekle birlikte son zamanlarda bilimsel çalışmaların ve yayınların da etkisiyle daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Suriye’den Türkiye’ye uzanan bir sınır diliminde yaşayan Nusayriler Anadolu’daki Kürt ve Türk Alevilerinden ayrı olarak Arap Alevileri şeklinde tanımlanmaktadırlar. Alevi, Ehl-i Beyt (ve Hz. Ali) taraftarı demektir.

Nusayrilik heterodoks İslam’ın bätünü öze en fazla sadık kalmış kollarından biridir ve ortaya çıkışı İslam peygamberlerinin Mekke’den Medine’ye hicretinden 300 yıl sonraya rastlamaktadır. Nusayriler diğer Şii ve Anadolu Alevileri gibi Ehlibeyt’e ve İslam’ın Caferi mezhebine bağlıdırlar (Doğruel, 2005: 187).

Nusayri kelimesinin kökeni ile ilgili olarak farklı kaynaklar öne sürülse de, en güçlü olasılığın Nusayriliğin de kurucusu sayılan Muhammed bin Nusayr’ın isminden geldiği öne sürülmektedir. Ancak bir başka iddia Nusayri kelimesinin kökeninin Nusayra dağlarıyla ilgili olduğudur. Hz. Ömer’in Suriye’yi fethi sırasında İslam orduları zora düştüğünde Ensar’dan 450’yi aşkın bir Alevi topluluğunun yardımıyla ordunun başarılı olması ve bu küçük kuvvete Nusayra (küçük yardım) denilmesinin ardından; fethedilen toprakların fetheden orduya verilmesi sonucunda Nusayra grubunun aldığı topraklara Nusayra Dağı denildiğidir. Buralara yerleşen Alevilerin Nusayrilerin ataları olduğu söylenmektedir (Türk, 2002: 52).

Nusayrilerin Gadir Hum hutbesine dayanarak halifelîği Hz. Ali’ye ait bir hak sayıp onu diğer sahabilere üstün tuttıkları; Nusayrilerin tarihi kökeninin Gadir Hum olayı ile Kerbelâ Olayı’na kadar dayandığı ifade edilmektedir (Karasu, 2005: 120).

Haçlı seferleri, arkasından Mısır seferi dönüşü Yavuz Sultan Selim'in uygulamaları Aleviler için en büyük iki felaket sayılmaktadır. Yaşanan benzeri felaketler Alevi adının birkaç yüzyıl unutulması sonucunu doğurmuştur (Karasu, 2005: 115-116). Türk'e göre de (2002: 61) Alevilerin geçmişinde Emevilerin ve Abbasilerin dışında iki büyük baskı dönemi vardır: Haçlı Seferleri Dönemi ile Yavuz Sultan Selim Dönemi. Hicri 5. ve 6. yüzyılda gelişen Haçlı Seferleri döneminde oldukça geniş bir coğrafyaya yerleşen Nusayriler baskılar sonucu Antakya ve çevresine çekilmişlerdir. Hicri 9. ve 10. yüzyılda da Yavuz Sultan Selim döneminde Nusayriler baskılarla karşılaştıklarını ileri sürerler. Bu baskı dönemi sonucunda Nusayrilerin kendi içlerinde savunmaya yönelik, gizliliğin esas alındığı örgütlenmeler oluşturdukları belirtilmektedir.

Nusayrilerin tarihi konusunda olduğu gibi etnik kökenleri konusunda da bir belirsizlik söz konusudur. Etnik köken itibarıyla bakıldığında kaynaklar İslamiyet'ten çok önce bölgeye geldiklerini göstermektedir. Bölgenin coğrafi konumu ve doğal yapısı burayı her zaman çekici kılmıştır (Karasu, 2005: 118).

Nusayrilerin etnik kökenleri üzerin yapılan çalışmalarda, eski Türk topluluklarının inançlarından izler taşındığından hareketle, Nusayrilerin Türk soyundan geldikleri söylenmektedir. Aynı şekilde Hatay Alevileri olarak isimlendirilen Nusayrilerin Türk olduğu ve sadece Arapça konuşmalarının farklı bir etnik kökenden geldikleri anlamını taşımadığı da savunulmaktadır (Türk, 2005: 34). Andrews (1992) ise (aktaran Türk, 2005: 34-35) Nusayrilerin Arap etnik kökenine sahip olduklarını savunurken, Arigberg-Laanatza (1999) Nusayriliğin kökenini Fenikelilere ve onların dinî olan paganizme dayandırmakta; Türkiye'de yaşayan Nusayrileri de kapsayan "Suriye Alevileri" kavramını kullanarak, kökeni türdeş bir Arap aşiretine dayandırmaktadır.

"Nusayriler diğer etnik gruplara göre daha kapalı ve gizli bir cemaat örgütlenmesine sahiptirler. Nusayrilik bâtını ve kimi Alevi öğretilerini de içine alan kendine özgü bir mezheptir. Bâtınlığın temel ilkesi olan bâtını-zahiri ilişkisi Nusayrilerin bütün inanç dünyalarında etkili olmaktadır. Hz. Ali'nin tanrılaştırılması, Hızır inancı ve türbe inancının güçlülüğü, tecelli ve tenasüh, tevil ve takiyye, Hıristiyan bayram ve törenlerinden etkilenme ve amcalık geleneği, Nusayriliğin en belirgin özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır." (Türk, 2005: 32).

Nusayrilerin inançlarını bâtın-zahir ikiliği düşüncesine dayanarak ifade etmeleri, ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiğine dair inançları ve Anadolu Alevileri gibi

Hız. Ali'yi tanrının yücelttiği, insani değerlerden de üstün değerler taşıyan, kozmik, mitolojik bir varlık olarak düşünmeleri, onları Sünni Müslümanlardan ayıran farklardandır (Doğruel, 2005: 188).

Anadolu Alevilerinde cem törenlerinde kadın ve erkekler bir aradayken, Nusayrilerde törenlere kadınlar alınmazlar. Sadece reşit erkekler törene dâhil olur. Nusayri Aleviler ile Anadolu Alevilerini birbirlerine yaklaştıran ortak paydaların yanı sıra farklılıklar da söz konusudur. İslam'ın Caferi mezhebine bağlı olmaları, insan ve Hız. Ali sevgisine dair öğretiler, tarikat sırrı anlayışı ve Hızır kültü Nusayri Alevileri, Anadolu Alevilerine yaklaştıran unsurlarken; Nusayrilerdeki din tarihi, gerek öğretileri ve dinî ritüelleri ile gerekse dayandığı sosyal grup açısından Anadolu Alevilerinden farklıdır. İslam teolojisine dayanmakla birlikte Nusayri teolojisi Anadolu Aleviliği teolojisine göre daha farklı olup; derin bir etnik-dinsel topluluk özelliği yansıttığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra Anadolu Aleviliğinin temel felsefesi olan "enel hak" öğretisi Nusayri Alevilerde yerini "ehli hak" öğretisine bırakır (Doğruel, 2005: 190).

Kerbela olayından sonra Müslümanların Aleviler ve Sünniler diye ikiye bölünmesi ile birlikte Aleviler de kendi aralarında çeşitli bölünmeler yaşamışlardır. Nusayriler kendi aralarında da çeşitli şekillerde ayrılmışlardır. Farklı aşiretler ve şeyhlere göre verilen adlar dikkate alındığında Nusayrilerin Haydariler ve Kila-ziler olmak üzere iki kola bölündüğü söylenebilir. Ancak bu iki alt kol arasında çok önemli farklılıklar söz konusu değildir. Aradaki farklar Hız. Ali'nin makamının nerede olduğu konusundaki fikir ayrılığı ile dinsel geleneklerin uygulanmasına ilişkindir (Türk, 2002: 54; Keser, 2006: 250).

Nusayri inancına göre Tanrının farklı isimlerle yedi kez ilahi tecellisi vardır. Bunun yanı sıra Ali'nin tanrılaştırılmasının yanı sıra Nusayriliğin kendine özgü bir başka özelliği de nur inancıdır. Bütün nurların Hız. Muhammed'in nurundan yaratıldığına inanırlar. Bazı kaynaklar Tevil ve Takiyye'yi de Nusayrilerin özellikleri olarak göstermektedirler. Nusayriler de mezhep içi ilişkilerde tevil, başkalarıyla ilişkilerde ise takiyye ilkesinin geçerli olduğu ifade edilmektedir. Bir diğer Nusayri özelliği ise ruh göçü anlamına gelen reenkarnasyon'dur. Nusayriler için bu inanışın eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin düzeltilmesini sağlayan tanrısal bir mekanizma olduğu belirtilmektedir (Türk, 2002; Özbek, 2006).

Hatay Alevileri (Nusayrileri) ve Kadınlar

Çeşitli diller ve dinler mozaği olan Hatay; dokusu, rengi, dili, dinî, kokusu ile tarihe tanıklık etmiş bir kent belleğine ve kültürel mirasa sahiptir. Çeşitli din ve inançtan insanların birlikte yaşama kültürü, Hatay'a kültürel bir zenginlik ve hoşgörürü kültürü kazandırmış ve bu durum toplumsal yaşama, sanata, örf, adet ve geleneklere de yansımıştır.

Tarihte pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan Hatay, farklı kültürlerin ve farklı dinsel düşünüşlerin iç içe yaşadığı çokkültürlü bir yapıya sahiptir. Bu yapıyı tarih boyunca korumuş olan kentte Ermeniler, Arap Hıristiyanlar, Arap Sünniler, Nusayri Aleviler, Yahudiler gibi farklı etnik ve dinsel topluluk bulunmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan Nusayriler de bölgede daha çok Arap Alevi ya da Alevi olarak tanımlanmaktadır. Daha çok serbest meslek olarak nitelendirebileceğimiz işlerle uğraşan Nusayrilerin diğer dinî topluluklardan farkı yurt dışında çalışan işçi sayısının fazlalığıdır. Özellikle eğitim seviyesinin son zamanlarda oldukça artmaya başlamasıyla birlikte Nusayri Aleviler dışa kapalı yapıdan sıyrılmakta ve sosyal, toplumsal ve siyasal hayatta daha aktif roller üstlenmektedir. Ancak ne var ki dinsel ritüellerin ve inanç sisteminin kapalılığı Hatay Nusayrilerinde oldukça etkili olmaya devam etmektedir.

Daha önceden de söz edildiği gibi Nusayrilik bätünü bir grup olup bu gruplar gizlilik içinde örgütlenen gruplardır. Bu grupların bir zahiri, bir de bätünü iç örgütlenme ve ifade kontrol sistemleri bulunmaktadır. Hatay'da da Nusayri ibadetlerinin bätünü-zahiri anlamları bulunmaktadır.

Hatay'daki Nusayrilerin dinsel ritüellerini şu şekilde toparlamak mümkündür (Türk, 2002: 64-65; Karasu, 2005: 124; Türk, 2005: 83; İşoğlu, 2006: 408; Çelepi, 2009: 533): İslam'ın beş şartının bätünü yorumu ve uygulaması söz konusudur. Namaz beş vakit olup, evlerde gizli kılınır. Biçime, yere ve zamana önem verilmez; her yer ve zamanda; yürürken, otururken, çalışırken namaz kılınır. Önemli olan Allah'ın adını zikretmek ve O'nunla baş başa kalarak O'nun için dua etmektir. Bayramlarda, adaklarda, cenazenin yedinci gününde şıhlarla birlikte toplu namaz kılınır. Ramazan ayında oruç tutulabilir. Ancak oruç bilinen tarihten iki gün önce başlamaktadır. Nusayrilerde Hızır inancı da oldukça güçlüdür.

Dini bilgiler genç erkeklerle "din amcaları" aracılığıyla aktarılır. Amcalık geleneği, ergenlik çağına gelen, anne ve babası Nusayri olan erkek çocuklara, önceden belirlenen "amca" yanında bir süre kalarak dinsel geleneklerin aktarılması anlamına gelmektedir. "Amcalar" aracılığıyla genç erkeklerle Nusayri inancının temel kuralları, kutsal kişilerin isimleri, namaz ve duaları, toplumsal gelenek ve görenekleri "gizli olmak şartıyla" aktarılmaktadır. "Dinî öğrenen" genç erkek kendisine bu bilgileri aktaranı amca, amcanın çocuklarını da kardeş olarak görür ve onlarla evlenemez. Genç

kızların böyle bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Din öğrenecek adayın ebeveynlerinin mutlaka Nusayri grubuna mensup kişiler olması, adayın erkek olması, akıl-ruh sağlığının yerinde olması, adayın sırrı saklayabilecek yaş ve olgunlukta olması dine girecek erkek için olmazsa olmaz kriterlerdir. Nusayrilere göre çocuğun iki doğumu vardır: Birinci doğum anadan, ikinci doğum amcadandır. İki baba vardır: Besleyen ve öğreten. Çocuk belirli aşamalardan geçtikten sonra bu bilgilere kavuşur. Burada amaç, çocuğun bu bilgileri hak edip etmediğini, sır tutup tutmadığını ölçmektir (Türk, 2002; Türk, 2005).

Çok fazla sayıda bayram ve adaklar vardır. Bayram ve kutsal günlerin sayısı yıl içerisinde 150'yi bulmaktadır. Türbe inancı Nusayrilere oldukça güçlüdür. Türbeler bir ibadet yeri olarak kullanılmaktadır. Hatay'da yaklaşık 500 türbenin var olduğu söylenmektedir. Türbelere halk dilinde "ziyaret" denilmektedir. Nusayri inanç sistemini özellikle Ortodoks Sünni İslam anlayışından farklılaştıran ve kendine özgü kılan en büyük özelliği grup dışından kimseye öğretilmeyen ve başka kaynaklarda bulunmayan 16 adet gizli suredir (Türk, 2005). İšoğlu'nun da (2006:434) belirttiği gibi bu sır sureler gerek teolojik kaynaklarda geçen kadın-şeytan mitosunu nedeniyle, gerekse etnisitenin devamı için hayati öneme sahip bir takım zorunlu sosyal ve biyolojik nedenlerden ötürü grup içerisindeki kadınlara da öğretilmemektedir. Nusayri kadınların dinden "muaf" tutulmaları söz konusudur.

Nusayrilere aile ve akrabaların "ötekilere" karşı korunması ve ailelerin sorunlarının çözülmesi erkeklerin görevidir. Toplumsal yaşamda kadınlar, erkeklerle aynı ortamları paylaşırlar (Türk, 2005; İšoğlu, 2006). Kadın-erkek eşitliğinin savunulmasına karşın, ataerkil aile yapısından dolayı kadınlar ikinci plandadırlar ve kadınların hiçbir dinî sorumluluğu bulunmamaktadır. Dinî bilgiler kesinlikle kadına aktarılmaz. Buna sebep olarak da kadınların hemen çözülmesi ve sırrı çok rahat ifşa edebilecekleri gösterilmektedir. Bir diğer sebep ise kadınların yabancı diye nitelenen başka bir dinden/mezhepten erkekle evlenmesi durumunda sırrın ortaya çıkabilme durumudur.

Bunun yanı sıra bayramlarda ve adaklarda hizmet edecek olan kadının regl olmaması, eşinden boşanmış olmaması, tek evlilik yapmış olması, yeni doğum yapmışsa 40 günü doldurmuş olması veya yeni doğum yapmış bir kadına dokunmamış olması ve sigara içmiyor olması gerekmektedir. Hiçbir dinî sorumluluk taşımayan genç kızlar regl olmaya başladıkları dönemde anne veya aile büyüğü olan diğer kadınlardan abdest alınması konusunda kısa bir dinî eğitim görürler. Bayram ve adaklarda hizmet eden kadınlarında bu duayı bilmeleri ve hizmetten önce abdest almaları zorunludur. Bunun dışında kadınlar dinsel ritüelin yapıldığı mekânın yanından bile geçemezler. Sadece temizlik, yemek yapımı gibi işler ile uğraşırlar (Türk, 2002; Türk, 2005).

Nusayrilerle ilgili olarak yapılan bir çalışmada (Uluçay, 1999: 69-83) Nusayri din adamlarına kadınlarla ilgili sorulan sorulara verilen yanıtlar çalışmamız açısından oldukça dikkat çekici söylemler taşımaktadır:

Şih İ.G.: “Kadına ilişkin felsefemiz şudur: Her şeyden önce kadına insan olduğu için değer verir, erkekle bir sayarız. Fakat ayrı tuttuğumuz bazı noktalarda vardır. Aile içindeki bazı durumlarda farklılık göze çarpar. Kadın önce tabii, yaradılış sebebiyle erkekten farklıdır. Bu farklılık tabiat ve doğuş açısından değerlendirilmelidir.”

Şih S.S.: “Kadınlarımız bir anne ve eş olarak değerlerini İslam’la beraber kazanmışlardır. Bu konuda kadın haklarını ilk arayan ve sağlayan kişi Hz. Muhammed’dir. Kadının düşünen ve üreten bir insan olarak önemi en başta gelir. Nitekim kadınlarımız günümüzde bu aşamaya gelmişlerdir.”

İşoğlu’nun (2006: 450) çalışmasında da vurguladığı üzere, Nusayri toplumunda sır olan dinî bilgilere sahip olmaması kadını etnisitenin devamı için etkisiz kılmamakta; tam tersine çocuğun yetiştirilmesinde sorumlu olan kadın, çocuğun dinî eğitiminde bir kontrol ve baskı mekanizması işlevine sahip olarak gelenekselin üretilmesinde ve korunmasında birincil işleve sahiptir. Nusayri kadınlar toplumsal yaşamda oldukça aktif roller üstlenerek dinî anlamdaki bu “arka planda kalmışlığı” sosyal rollerin çeşitliliği aracılığıyla ön plana çıkarmaya çalışmaktadır.

Hatay’da Nusayri Kadınların “Dinsel Görünmezliği” Üzerine Nitel Bir Çalışma

Hatay ilinde yaşayan Nusayri kadınlar üzerine yapılmış olan bu çalışmada temel amaç Nusayri kadınların dinsel düşünüş karşısında “içeriden” kendilerini nasıl konumladıklarıdır. Nusayrilerle ilgili yapılan araştırmalarda karşılaşılan en büyük zorluk, inancın gizlilik esasına dayanması ve bu sebeple bulguların saklanması veya daha farklı şekillerde ifade edilmesidir. Nitekim Nusayri kadınları din konusunda konuşurken çok kolay olmamıştır. Ağzlarından çıkan her kelimeyi “sırrı bilmemelerine rağmen” sırrın bir parçası olarak görmekteyler. Çalışmamızda derinlemesine görüşme yönteminin tercih edilmesinin en önemli sebeplerinden biri de budur. Çünkü derinlemesine görüşme yönteminde görüşmede söylenenlerin, yüzeysel anlamları yanında “gerçek” ve “derinliğine” anlamlarına da ulaşılabilmekte; görüşmede ses tonu, mimikler ve soruları cevaplamada gösterilen istek, söylenenlerin değerlendirilmesinde önemli ipuçları taşımaktadır.

Çalışmaya katılan Nusayri kadınlarla ilgili niceliksel veriler şu şekildedir: Hatay’ın Antakya merkez ilçe ile İskenderun ve Samandağ ilçeleri ve Antakya’ya bağlı Harbiye ve Serinyol beldelerinde yaşayan 50 Nusayri kadın ile yapılan görüş-

melerde çalışma sahası olarak özellikle Nusayrilerin yoğun olarak yaşadıkları yerler seçilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan kadınların kendilerini daha rahat ifade edebilecekleri öngörülmüştür. 50 kadının 10'u Antakya merkez ilçede, 10'u İskenderun ilçesinde, 10'u Samandağ ilçesinde, 10'u Harbiye beldesinde, 10'u da Serinyol beldesinde yaşamaktadır. Görüşme yapılan kadınlarda evli olanların sayısı 31, bekâr olanların sayısı ise 19 olarak belirlenmiştir. İlköğretimden mezun kadın sayısı 18 iken, 12 lise, 4 önlisans, 10 lisans, 2 yüksek lisans, 1 doktora mezunu kadın ile görüşülmüştür. 3 kadın ise okur-yazar değildir. Alan çalışmasında (18-24) yaş arası 1, (25-29) yaş arası 12, (30-39) yaş arası 18, (40-49) yaş arası 8, (50-59) yaş arası 5, (60-69) yaş arası 5 kişiyle görüşülmüştür. 1 kadın ise 70 yaş üstüdür. 16 kadın ev hanımı/kızı olduğunu belirtirken, 4 kişi öğrenci olduğunu belirtmiştir. Çalıştığını ifade eden kadınların meslek dağılımı ise çeşitlilik göstermektedir. Bu meslekler pazarlamacı, işçi, devlet memuru, öğretmen, akademisyen, kuaför, esnaf, sekreter gibi farklı meslek gruplarından oluşmakta olup, meslek sahibi kadınların sayısı 30'dur. Görüşme yapılan kadınlar, çalışmada ad ve soyadlarının gizli kalmasını istemişlerdir. Çalışmaya katılan kadınların ancak bu gizlilik çerçevesinde açıklayıcı ve kapsayıcı bilgiler verdikleri çalışma boyunca görülmüştür. Bu nedenle çalışmada, kadınların gizlilik talepleri dikkate alınarak, ad ve soyadlarının baş harfleri kullanılmıştır.

Dinin Bilinmezliği ya da Kadının Görünmezliği

Bilinen görünür. Din olgusunda da durum böyledir. Ancak Nusayri kadınların yaşadıklarını düşündükleri dinsel düşünceleri konusunda neredeyse hiçbir bilgiye sahip olmamaları, onları bu konuda "görünmez" yapmaktadır. Nusayri dinsel düşüncesi ve ritüelleri ile ilgili sorulan sorular karşısında görüşmeye katılan kadınların neredeyse hepsi Nusayrilik ile ilgili çok fazla bilgiye sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. 40 yaş ve üstü, ilköğretim mezunu ve ev hanımı olan kadınlar Nusayrilikle ilgili çok şey bilmediklerini, bilmeye gerek de duymadıklarını açıkça ifade ederlerken; 25-40 yaş arası, eğitim durumu yüksek ve çalışan kadınlar son zamanlarda Nusayrilikle ilgili yazılı kaynakların sayısının artması ile birlikte eskiye oranla daha fazla bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdir.

Görüşmelere katılan kadınlar, Nusayriliğin daha çok düşünüş ve ritüel boyutuna vurgu yapmaktadırlar. Sorular karşısında ilk başlarda uzun süren bir sessizliğin ardından Nusayrilikle ilgili temel dinsel ritüelleri sıralamaya başlayan kadınların bu ritüelleri içselleştir(e)meden bir düşünce ortaya koydukları gözlemlenmiştir. Nusayriliğin daha çok türbe ziyareti, adaklar, bayramlar gibi ritüellerine vurgu yapan kadınlar, Nusayrilikle ilgili daha fazla şey bilmediklerini ifade etmişlerdir. Görüşülen kadınların bir kısmı da Nusayriliğin özellikle felsefi yönünü bildiklerini belirtmişlerdir.

İ. Nusayrilikle ilgili şu özellikleri bildiğini bize aktarmaktadır (İ.E, 35 Yaşında, Lisans Mezunu, Antakya):

“Büyüklerimizin anlattığı, kitaplardan okuduğumuz ve bizim yaşadığımız kadarıyla biliyorum Nusayriliğin özelliklerini. Nusayri adetlerini, gelenek-göreneklere biliyorum. En tipik özelliği hoşgörü. Kimse kimseyi bir şey için zorlamıyor. Şekil, kılıktan ziyade insanın içinde yaşadığı bir felsefe. Öncelikle İslam’ın beş şartı hepimizin görevi. Yardımlaşma, dayanışma, insan sevgisi, herkese eşit davranma... Farklı bir Allah sevgisi var bizim inancımız da, korku kökenli değil!”

A. da buna benzer bir söylemde bulunmuştur (A.F, 42 Yaşında, Lise Mezunu, Samandağ):

“Ailemden aldığım bilgilerden dolayı az çok Nusayrilik ile ilgili bilgiye sahibim. Her ne kadar kapalı bir din olduğunu söyleseler de tam tersi açık ve evrensel görüşleri barındıran, çok güzel ve esnek bir dine sahibiz biz. Benim yetiştiğim çevre oldukça kültür düzeyleri yüksek ve kendilerini aşmış, objektif, her dine sıcak bakan bir grup. Yobaz, tutucu değiliz biz.”

G. ise Nusayrilikle ilgili kısmen bilgiye sahip olduğunu ifade ettikten sonra Nusayriliğin genel özellikleri olarak şunları aktarmıştır (G.D, 30 Yaşında, Yüksek Lisans Mezunu, Antakya):

“Nusayrilikte din diğer kuşaklara amcalık kurumu ile aktarılıyor. Gizlilik söz konusu. Nusayri kadınlardan da, bu mezhepten ya da dinden olmayanlardan da saklanan dinsel öğretiler var. Bunun yanı sıra bayram ve adaklardaki genel tutumlarda farklı özellikler taşıyor. Buna ‘kadınların olmayan rolünü’ de ekleyebiliriz...”

Nusayri kadınlar dinî görevlerini ise genel olarak “türbe ziyaretleri yapmak, buhur ya da mum yakmak, dinî bayramlarda/adaklarda namaz kılınacak mekânın temizliğini yapmak ve çalışmak, dua etmek” şeklinde belirtmişlerdir. Dinî görevlerine bağlı olduğunu ifade eden bir çocuk annesi öğretmen D. şunları söylemektedir (D.E, 29 Yaşında, Lisans Mezunu, İskenderun):

“Bir kadın olarak, Arap Aleviliğinin kadınlara yüklediği, çocuğu geleneklere göre yetiştirme, dinî bayramlarımızda aktif rol alma ve dinî mekânları ziyaret etme etkinliklerini yerine getiriyorum.”

Çift Bileşenli Etnik Kimlik

Nusayri etnik kimliği çift bileşenli bir yapı arz etmekte ve bu yapı hem Alevilik hem de Araplık kimliklerini barındırmaktadır (İşoğlu, 2006: 392). Bu çalışmada da görüşmeciler “çift bileşenli etnik kimliklerin” Alevi yönüne vurgu yapmakta ve

etnik kimliklerini Alevilik üzerine inşa etmektedirler. Bu durum çalışmada önemli oranda bulgulanmıştır. Kendilerini öncelikle “Alevi” olarak tanımlayanlar ve üzerlerinde daha çok dinî kimliğin etkili olduğu yönünde görüş bildirenlerin bir kısmı “Arap” kimliğinin ikinci planda olduğunu belirtirlerken; diğer bir kısmı ise “Arap” kimliğini tamamen reddetmişlerdir. Örneğin H. (H.İ, 40 Yaşında, Lise Mezunu):

“Sadece Aleviyiz biz. Çevremizde çok Arap var. Suriye’ye yakınız diye karşılıklı iletişimden dolayı Arapça biliyoruz. Ancak Arap olduğumuza inanmıyorum ben. Sınır komşularımızdan dolayı Arap diyorlar.” şeklinde görüş belirtirken, N. de bu düşünceye paralel şunları söylemektedir (N.B, 26 Yaşında, Yüksekisans Mezunu, Samandağ):

“Dinî kimlik benim için daha önemli. Irk olarak kendimi Arap hissetmiyorum. Arap kimliği bize etrafımız tarafından yapııştırılan bir yafta gibi. Biz hiçbir zaman arada kalmadık, arada bırakıldık. Devlete, Cumhuriyete ve Atatürk’e olan bağlılığımız diğer topluluklara göre çok daha üst seviyede. Türbelerimizde hiçbir baskı olmadan Türk bayrağı ve Atatürk resmi var.”

Kendilerini öncelikle “Arap” olarak tanımlayanlar ise buna sebep olarak sadece öyle hissettiklerini ve Arapların kültürel özelliklerini daha çok taşıdıklarını belirtmektedirler. Görüşmeye katılan kadınların çoğunun bu konuda bir kafa karmaşası içinde oldukları söylenebilir.

Gizlenen Din mi? Kadın mı?

Nusayrilik inanç sisteminin en önemli özelliklerinden biri de bätini bir nitelikten dolayı gizlilik esasına dayalı olmasıdır. Bu durumdan dolayı dışa kapalı bir grup olarak inançlarının gereklerini yerine getiren Nusayrilerde kadınlar dinî konularda bilgilendirilmemektedir. Dinî anlamda ikinci planda olan kadınların dinî hiçbir sorumluluğu ve zorunluluğu bulunmamaktadır. Çalışmada Nusayri kadınlardan ibadetlerin diğer din ve mezheplerden olanların yanı sıra, Nusayri kadınlardan da neden gizlendiği ve bu gizlilikten dolayı bir kadın olarak dinî ritüeller ve dinsel düşünüş bağlamında neler öğrenebildiklerine dair görüş bildirmeleri istenmiştir. Bu sorular karşısında Nusayri kadınların çoğunun yaklaşım biçimi “böyle gelmiş, böyle gidiyor” şeklindedir. Görüşmeye katılan kadınların çoğu Nusayri inanç sisteminin gizliliğini tarihi kökene bağlayıp, geçmişte yaşanan baskıların, ibadetlerin gizli olması sonucunu doğurduğunu söylemişlerdir. Geçmişte yaşanan bazı olayların Nusayrileri gizliliğe ittiğini belirtip, daha sonraları toplumdaki ayrımcılığa da göndermede bulunmuşlardır. Aynı şekilde Hz. Ali yandaşlarının baskı altında olmasından dolayı geçmişten günümüze kadar gizlilik içerisinde süregelen Nusayrilikteki bu gizliliğin

bugün için geçerli olmadığını ifade eden görüşmeciler gerek Nusayrilik ile ilgili yazılı kaynaklardan ve dinî kitaplardan gerekse internetten gizli olan her şeye ulaşabildiklerini de belirtmişlerdir.

Kadınlara hiçbir şekilde dinî bilgilerin aktarılmamasına ve kadınların dinî anlamda hiçbir sorumluluk taşımamasına neden olarak ise “kadının ağzının sıkı olmaması, zor durumda kaldığında hemen çözülüp sırrı başka bir din ya da mezhepten kişiye verebilmesi, kadın-şeytan anlayışı, sırrın kadına verilmesinin dine ihanet olduğuna dair genel anlayışın varlığı, kadına duyulan güvensizlik” gibi gerekçeler gösterilmiştir.

Görüşmecilerden E. ise kadına neden dinî bilgilerin aktarılmadığını şu şekilde izah etmiştir (E.S, 33 Yaşında, Lise Mezunu, Serinyol):

“İbadetlerin kadınlardan neden gizlendiğini hiç anlamış değilim. Sanırım kadınların yabancı bir erkekle evlenmesi durumunda önceden tedbir alıyorlar sanırım. Kadına bir güvensizlik var ve bu da toplumdaki yerimizi gösteriyor.”

Alanda görüşme yapılan en yaşlı Nusayri kadın olma özelliği taşıyan 6 çocuk annesi N.’nin bu soru karşısında kurduğu cümle ise oldukça dikkat çekicidir (N.B, 75 Yaşında, Okur-Yazar Değil, Samandağ):

“Din erkeklere ait. Kadınlara değil...”

Bu son bakış açısı aslında genel eğilimin de tarihsel olarak açıklanmasını içermektedir. Bu ifade kadınların dinsel düşüncesinin açısından erkeğe yönelik ciddi eleştirilerden biridir.

“Dinden Muafiyet” e Karşı Kadınların Tutumları

Dinî anlamda hiçbir yükümlülük altında olmayan, başka bir deyişle “dinden muaf” tutulan Nusayri kadınların bu “muafiyet” üzerine ne düşündüklerinin ölçülme çalışıldığı sorular karşısında kadınların bu konuda pek net olmadıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumdan rahatsızlık duyduklarını eleştirel sözlerle belirten kadınların yanı sıra, durumu daha umursamaz ve normal karşılayan kadınların sayıca birbirine yakın olduğunu belirtmek gerekir. Ancak altı çizilmesi gereken ve çalışmamız açısından önemli kabul edilebilecek bir durum söz konusudur. O da bu durumu kabullenen ya da kabullenemeyen bütün kadınların kendilerini din karşısında konumlayış biçimleri ve eleştirel bakış açılarıdır. “Umursamaz” görünen kadınların bile bu umursamaz tavırlarının altında “ironik” bir durum yatmaktadır. İroni, dinî “üreten” erkeklere yapılan göndermedir. Nusayrilik inanç sistemi hakkında dinî bilgilere sahip olmamanın kendilerine bir özgürlük alanı yarattığını, “dinlerini kendilerinin

istediği kadar, kendilerinin istediği gibi” yaşadıklarını belirten kadınlar, bu durumdan dolayı çok rahat olduklarını ifade etmektedirler. Bu, aslında bir tür “özgürlük yanığıdır”. Kadınlar açısından, dinsel düşünüş olarak neredeyse “yok” sayılmalarına karşı gösterdikleri bir savunma mekanizmasına dönüşmüştür durum.

Dinsel anlamda daha çok şey öğrenmek isteyen ve dinî anlamda ikinci planda kalmışlığı kabullenemeyen kadınlardan bazıları da bu durumdan duydukları rahatsızlığı şu sözlerle ifade etmektedirler (S.Ö, 38, İlköğretim Mezunu, Antakya; B.R., 33, Lise Mezunu, Samandağ):

“... tabii ki rahatsız bu durumdan. Çünkü biz dinsiz değiliz ama kendi dinimiz hakkında hiçbirşey bilmiyoruz. Sonuçta ileride çocuğuma dinî bilgiler öğretmek isterim ama bu konuda eksikim.”

“Çok büyük bir rahatsızlık yaratıyor bende bu durum. Sosyal ve kültürel anlamda erkeklerle eşit durumdasın, ön plandasın. Ama iş dine gelince, sen kadımsın kenara çekil... Neden ikinci plandayız dinî anlamda? Bu çağa anlam veremiyorum buna.”

Geçmişten bugüne süregelen gizliliği bir şekilde sorgulamaya ve tartışmaya başlayan kadınların “sorgulayıcı tavrını” H.’nin şu sözlerinden okumak mümkün (H.T, 32 Yaşında, Lisans Mezunu, İskenderun):

“Çok rahatsızım bu durumdan. Ben bana da güvenilmesini istiyorum. Neden bu sırrı bir kadın olarak ben tutamayayım ki! Hem sır neden sır olsun? Açık yaşayalım her şeyi. Madem Hz. Ali diyoruz, madem Hz. Muhammed diyoruz, Ehlibeyt’in, Ali’nin çocuklarıyız diyoruz. Neden sır olarak kalıyor?”

Erkekler “Üretir” Kadınlar “Yaşatır”

Etnisite ile toplumsal cinsiyetin kadın üzerinde kesiştiği en önemli noktalardan biri kadının doğurma yetisine bağlı olarak dünyaya yeni bireyler getirebilmesi ve mensubu olduğu etnik grubun nüfusunu artırmasıdır (İşoğlu, 2006: 444). Bu durum en somut olarak din ve kadın ilişkisinde yaşanmaktadır. Temel kabul dinin “erkek” niteliğinin önde olması, kadına düşenin ise bu süreçte dinî taşıma ve yaşatmasıdır. Çalışmada taşıma ve yaşatma rolleri açısından sosyal ilişkiler, iş ilişkileri, evlilik gibi olgular karşısında kadın açısından din ya da mezhebin belirleyicili ölçülmeye çalışılmıştır. Görüşme yapılan kadınların çoğu gerek sosyal ilişkilerde gerekse iş ilişkilerinde dinin/mezhebin belirleyici olmadığını belirtmişlerdir. Örneğin yıllarca kuaför olarak çalışan 4 çocuk annesi B.’nin aktardıkları bu konudaki yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır (B.O, 52 Yaşında, İlköğretim Mezunu, Samandağ):

“Farklı din ya da mezhebe göre insanları ayırmadım hiçbir zaman. Hayatımın hiçbir döneminde bu benim için hiç belirleyici olmadı, çocuklarıma da, çalışanlarıma da bunu öğretmeye çalıştım. Alevi, Sünni, Ermeni, Hıristiyan... Dört nesil meslek öğrendi benden!”

Hıristiyan esnafın da bulunduğu Samandağ’da yaşayan çoğu kadın da Hıristiyanlardan alışveriş yaptıklarını özellikle vurgulamışlardır. Kendileri açısından böyle bir sorun yaşamadıklarını/yaşatmadıklarını belirten görüşmeciler; ne var ki bazı zamanlar kendi din/mezheplerinden olmayan insanlar tarafından böyle bir belirleyicilik ile karşı karşıya kaldıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle resmi kurumlarda çalışan kadın görüşmeciler Alevi olmalarından kaynaklanan çeşitli ayrımcı davranışlarla karşı karşıya kaldıklarını belirtmişlerdir. Devlet memuru olan H. bu konuda şunları aktarmıştır (H.E., 32 yaşında, Lisans Mezunu, Antakya):

“Böyle olmasını hiç istemezdim ama sosyal ilişkilerimde de, iş ilişkilerimde de özellikle mezhep çok belirleyici oluyor. Eninde sonunda kendini o konumda buluyorsun. Çevredekilerin davranışları seni konumlandırıyor. Bunun sıkıntılarını bazı tutucu tavırlar nedeniyle çok yoğun yaşıyorum.”

Evlilikleri söz konusu olduğunda din ya da mezhebin ne kadar belirleyici olduğuna dair sorular ile çocuklarının başka bir din ya da mezhepten birileriyle evliliğine dair bakış açılarının ölçüldüğü sorularda kadınların çoğu evlilik sürecinde din/mezhebin önemli olduğuna dair vurgu yapmaktadırlar. Evli olan kadınlar kendi istekleri, aile ya da mahalle baskısından dolayı farklı bir din ya da mezhebe mensup erkekle evlenmediklerini söylerlerken, bekâr kadınlar başka bir din ya da mezhepten bir erkekle evlenmenin günümüzde sorun olmadığına dair vurgu yapıp hemen arkasından, başka bir din/mezhepten erkekle evlenmelerinin özgürlüklerini kısıtlayacağını öne sürmektedirler.

Aynı mezhepten olmanın avantajlarının daha çok olduğunu düşünen L. şu şekilde açıklamaktadır (L.D, 42 Yaşında, Lise Mezunu, Samandağ):

“... tercihimiz tabii ki aynı dinden, mezhepten olması. Örf ve adetlerimizi daha iyi biliyorlar. Bizi daha iyi anlıyorlar. Çocuklarımıza din öğretmek için yaptığımız bayramlara başka mezhepten biri geldiğinde canımız sıkılıyor.”

Nusayriliğin tutuculuktan tamamen uzak bir dinsel düşünüş olduğunu özellikle belirten kadınlar, başka bir din ya da mezhepten bir erkekle evliliğe neden karşı olduklarını “kültürlerinin öyle gerektirdiğine, farklı bir din/mezhepten insanla çatışmalar yaşayabileceğine, aile tarafından aynı mezhepten bir erkeğin daha rahat ve sorunsuz bir şekilde kabulüne, ailenin uğrayabileceği çevre baskısına ve geleneklerin

devamı için aynı mezhepten biriyle evlenmenin daha iyi olacağına” bağlamaktadırlar. F. (F.D, 34 Yaşında, Lisans Mezunu, Antakya) başka bir din ya da mezhepten biriyle evliliğe neden sıcak bakmadığını şu sözlerle aktarmaktadır:

“... çünkü ortak din, ortak duyguları yaşamak ve daha çok şey paylaşmak demektir. Eşimle paylaşımımın sınırlarının önceden belirlendiği, bizi kısıtlayan, paylaşımımızı azaltan bir evliliğe sıcak bakamam.”

Alan çalışması sırasında başka bir mezhepten evli 12 kadın tespit edilmiştir. Grup içi evlilik yapan kadınlardan S. çocuklarının farklı bir din ya da mezhepten biriyle evliliğini şu şekilde açıklamaktadır (S.N, 57 Yaşında, İlköğretim Mezunu, Serinyol):

“Ailemin %80’i Sünni, Hıristiyan, damat ve gelinlerden oluşmaktadır. İnsanlık önemli, insancıl olması önemli, çocuklarım mutlu olsun yeter ki, bir anne başka ne isteyebilir ki... Hala bu ayrımın olması çok ayıp.”

Çalışmanın ilginç bulgularından biri kız/erkek çocuklarının grup dışı evliliği söz konusu olduğunda buna karşı çıkmayacaklarını ifade eden kadınların sayısının oldukça fazla olmasıdır. Ancak bu noktada da genel vurgu “karşı tarafın” çocuklarının özgürlüğünü kısıtlayabileceğine dair taşınan endişedir. Bu sorular karşısında kadınlar söz birliği etmişçesine “böyle bir evliliğe pek sıcak bakmadıklarını ama çocuklarının istemesi durumunda, onların mutluluğu için karşı çıkmayacaklarını” belirtmektedirler. Öğretmen H.’nin bu konudaki düşüncesi çalışmada başka görüşmeciler tarafından da ifade edilmiştir (H.P, 42, Lisans Mezunu, İskenderun):

“Büyük konuşmak istemem ama biraz zor kabullenirim. Doğru olanı gösteririm ama belirleyici kendisi olur.”

Çalışmada ortaya konan ilginç bir diğer bulgu ise bazı görüşmecilerin erkek çocuklarının başka bir din ya da mezhepten bir kadınla evliliğine olumlu yaklaşırken, kız çocuklarının başka bir din ya da mezhepten erkekle evliliği söz konusu olduğunda aynı olumlu söylemden uzaklaşmalarıdır. Kadınlar, taşıma ve yaşatma rollerini genel olarak bu tartışmalar ekseninde tutarak ve çocuklarına aktararak, “erkekler gibi” düşünmekte, dinsel düşünüş içinde kendilerine böyle bir içsel konum atfetmektedirler.

İkircikli Durum: Bireysel İlişkilerde Güçlü-Daha Örgütlü Mekânsal İlişkilerde Tedirgin

Nusayri kadınlar için teke tek ilişkilerde “öteki” yok olmasına karşın; kadınlar toplu yaşam söz konusu olduğunda (sokak, mahalle, ilçe, kent gibi) bir tereddüt taşımaktadırlar. Çünkü bireysel ilişkilerde durumun üstesinden gelebilecek bir özgüvene sahiptirler. Ancak sokak, mahalle gibi daha örgütlü, kapsamlı bir yaşam alanında kaygı duymaya, güven sorunu yaşamaya başlarlar. Birebir ilişkilerde kendilerini anlatıp, kendilerini kabul ettirebilme şans ve olanağına sahipken, toplum içinde kendilerini zayıf hissetmekte, kendilerine bir şans verilmeden yaftalandıklarını düşünmektedirler. Arkadaş, komşu ve mahalle seçiminde din ya da mezhebin önemli olup olmadığının ölçülmeye çalışıldığı sorular karşısında görüşmecilerin çoğu arkadaş ve komşu seçiminde din ya da mezhebin önemli olmadığını ifade ederlerken; mahalle seçiminde daha farklı düşündüklerini söylemektedirler. Yaşanılan mekân söz konusu olduğunda Alevilerin daha yoğun olarak yaşadığı yerlerde kendilerini daha rahat ve güvende hissettiklerini söyleyen kadınlar, buna sebep olarak da “öteki”lerin kapalılığını, tutuculuğunu gösterirlerken; kozmopolit bir mahallede yaşayabilmelerine tek şart olarak “mahallede yaşayanların modern, çağdaş insanlar” olmasını koşmaktalar. Antakya’da Alevilerin yoğun olduğu bir mahallede yaşayan C. bu konuda şunları söylemektedir (C.D, 38 Yaşında, Önlisans Mezunu, Antakya):

“Mahalle seçiminde din ya da mezhep benim için önemli. Kendime benzer insanlarla bir arada yaşamak güven veriyor bana. Örf ve adetlerimiz aynı, kendimizi daha rahat hissediyoruz. Biz kadın-erkek ayırımı yapmayız. Birlikte yer içer, birlikte otururuz.”

Kadınların Kültürel Yükselişi

Dinsel anlamda “görünür” nitelikten yoksun olan ve bu durumu eleştirel bir söylemle kabullenemediğini söyleyen Nusayri kadınların yanı sıra; “dinden muaf” olmanın getirmiş olduğu bir özgürlük ve özerklik alanının içinde “sosyal görünür-lülük” kazanan ve bunu sık sık dile getiren Nusayri kadınların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Nusayri erkeklere Nusayrilik ile ilgili sık sık sorular yönelten, soran, sorgulayan, erkeklerin dinsel ritüel içerisinde kadınları nasıl konumlandığını düşünen ve buna cevap arayan Nusayri kadınlar artık bu dinsel düşünüş içerisinde kadın olarak “içeriden” kendilerine de sorgulayıcı bir tavırla bakmaya başlamışlardır.

Nusayri erkeklere Nusayrilik ile ilgili sordukları soruların cevabını alamayan ve bu yüzden içinde oldukları özgürlük alanının kapsamını daraltmadan ve kendi tabirleriyle “dinin içinde boğulmadan” Nusayrilik teolojisi ile ilgili bilgiye ulaşmaya çalışan kadınlar, erkeklerin Nusayrilik dinsel düşünüşü içinde bir kadın olarak ken-

dilerini nasıl konumlandığını sorgulamaktadırlar. B.nin sözleri bize bu durumla ilgili ipuçları vermektedir (B.B., 28 Yaşında, Lise Mezunu, Samandağ):

“Nusayrilikle ilgili babama, eşime sorular yöneltiyorum ama her soruya cevap alamıyorum. Zaten mümkün değil durduk yerde anlatmıyorlar. Hep soru-cevap şeklinde oluyor. Kadın dinî anlamda ikinci planda her zaman. Evin hanımı, çocuğun annesi olduğu da göz önünde bulunduruluyor. Sözüne önem veriliyor kadının ama dinî anlamda erkeğin verdiği kadar bir şeyler öğreniyor dinle ilgili.”

N.'nin söyledikleri ise oldukça çarpıcı (N.B, 26 Yaşında, Yüksek Lisans Mezununu, Samandağ):

“Nusayriler sosyal anlamda kadınıyla erkeğiyle daha dışa dönük bir toplum. Din konusunda bir içe kapanma var bu doğru. Hatta bazı kadınlar bu dışa kapalı ve gizlilik konusunda erkeklerden daha erkekçiler. Nusayrilik içinde güzel şeyler barındıran bir din. Birliktelik güzel bir duygu, farklılıklar da güzel. Özellikle Hatay'da farklı etnik kimlikler hep birlikte yıllardır yaşıyor. Bende bir Nusayri kadını olarak bu farklılığa bir katkıda bulunuyorum. Güzel bir şey bu...”

Nusayri kadınların kendilerinin ve etnik kimliklerinin renkliliğinin farkına vararak dinî yaşamaları, yaşamak istemelerini G.'nin söylediği şu cümleden algılayabiliriz (G.D, 30 Yaşında, Yüksek Lisans Mezununu, Antakya):

“Kendimi Nusayri topluluğuna bağlı hissediyorum. Ama asla bağımlı değilim.”

Kadınlar kendilerini daha güçlü hissettikleri sosyal ve kültürel alana çekilerek kendilerini yetiştirmektedirler. “Bağımlı” olmama durumuyla anlatılmak istenen, “ben olan bitenin farkındayım ancak teslim de olmayı düşünmüyorum”dur. Gelişim kavısını kadınlar kendileri açık tutmaktadırlar.

Ötekilerle İlişkiler: “Biz”-“Onlar”

Farklı nüfus büyüklüklerinde de olsa Ermeniler, Arap Hıristiyanlar, Yahudiler, Arap Sünniler, Arap Aleviler gibi birden fazla etnik kimliğin ve dinî topluluğun birlikte yaşadığı Hatay, çokkültürlü bir yapıya sahiptir. Hatay yereli de, bu dokuyu birlikte yaşama ve bu farklılıklardan bir zenginlik yaratma kültürüyle daha da sıkı bir şekilde dokumak çabası içerisinde. Nusayriler de bu çok dilli ve çok dinli yapının bir parçası olarak, yüzyıllardır farklı etnik kimlik ve dinî topluluklarla gerek ticari ve sosyal, gerekse siyasi ilişkiler kurarak bir arada yaşamaktadır. Ne var ki, “kendilerinden olmayan herkesi”, “öteki” olarak algılayan bir durum söz konusudur. Görüşmeler esnasında neredeyse sorulan her soruda “öteki”ne yönelik bir gönderme söz konusu olmuştur. “Biz” ve “onlar” şeklinde karşılaştırmalı bir düşünce tarzıyla

sorulan soruları cevaplamaya çalışan görüşmecilerin çoğundaki genel algı “ötekinin” kapalılığı, tutuculuğu, muhafazakârlığı yönündedir. Ne var ki Arap Hıristiyanlar bu algının biraz daha dışında tutulmaktadır. Yüzyıllardır Hatay’da yaşayan, Nusayriler gibi Arapça konuşan ve yine onlar gibi dinsel kimliklerini ön planda tutan Arap Hıristiyanlar ile Nusayriler arasında ortak bir yaşam kültürünün var olduğunu iddia etmek yanlış olmaz. Nusayriler ile Hıristiyanların Hatay’da oldukça fazla ortak dini bayramları bulunmaktadır. Bu benzerliği Nusayrilerin her inanca duydukları saygıya, bir vefa gösterisine ve Arap Hıristiyanlara bir hediye olarak algılanması gerektiğine vurgu yaparak kalıcı bir hoşgörüyü dikkat çeker.

Görüşmelerde Nusayri kadınlara diğer dinî topluluklardan kendilerini farklı görüp görmedikleri, hangi dinî toplulukla daha çok anlaştıkları yönünde sorular sorularak “öteki” algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Görüşmeye katılan Nusayri kadınların çoğu Hıristiyanlar ile daha çok anlaştıklarını, Sünnilerin kendilerine karşı çok önyargılı davrandığını söylemişlerdir. Nusayriliğin diğer dinî topluluklardan neden daha farklı olduğunu M. şu şekilde açıklamaktadır (M.T, 39 Yaşında, Ön Lisans Mezunu, Harbiye):

“Temelde tek tanrı inancımız aynı. Ancak diğer dinî topluluklara göre kadın olarak çok baskı altında olmadan özgürce yaşayabiliyoruz. Giyim, tavır, davranış olarak zorlamayla karşı karşıya değiliz. Hıristiyanlarla ve bazı modern Sünnilerle iyi anlaşıyorum. Ama Hıristiyanlarla kaynaşmışız biz. Ortak dinî bayramlarımız bile var.”

“Biz insana insan olduğu için değer veririz” sözüyle Nusayriliğin hoşgörülü, hümanist yapısına vurgu yapan S. diğer dinî topluluklardan hangi açılardan farklı olduğunu şu sözlerle aktarmaktadır (S.G, 30 Yaşında, Lise Mezunu, Antakya):

“Biz daha rahat bir toplumuz. Kapalı değiliz. Kapalı ve tutucu bir topluluk ile manevi değerleri hiçe sayacak kadar rahat olan topluluklar haricinde her dinden insanla anlaşabileceğimi düşünüyorum.”

Dinî içselleştirmeden ve Nusayriliğin dinsel anlamda dışı kapalılığını görmezden gelip, “öteki”nin kapalılığına vurgu yapan Nusayri kadınları, kendi içinde buldukları toplumsal yapının en azından dinsel düşüncesinin kapalı yapısını görmezden geldikleri söylenebilir. Nusayri kadınların bu konudaki fikirlerini biçimlendiren temel gerçeğin sosyal anlamdaki “özgürlük algılarının” değerinin dinsel düşünüş ve ritüellerin önüne geçmesidir.

Sonuç

Din olgusu karşısında, özellikle de tek tanrılı dinler karşısında, kadının tarihsel süreç içindeki konumunun “değişmezliği” düşünüldüğünde kadınların erkekler karşısındaki “ikincil” konumları halen sürmektedir. Bu çalışmanın temel bulguları da kadınların bu söz konusu “ikincil” konumuna göndermeler içermektedir. Bu-

nunla birlikte çalışmada, Hatay'daki Nusayri kadınlar, kadınların kendilerini Nusayri dinsel düşünüşü içinde, erkeklerden farklı olan konumlarını açıkça eleştirmekle beraber, varolan "ikincil" konumlarını toplumsal yaşam içinde, diğer hâkim dinsel düşünüşlerden farklı olarak, dengelediklerini düşünmektedirler. Hatta bu ikincil konumlarının kendilerine toplumsal yaşamda din konusunda "özerk" bir alan yarattığını, üzerlerinde bir baskı olmaksızın dinsel düşünüşlerini yaşadıkları için de kendilerini daha özgür hissettiklerini vurgulamaktadırlar ki bu bir açıdan "özgürlük yanılgısı"dır.

Arap Aleviliği açısından dinsel düşünüşü erkeklerin ortaya koyduğu ancak bunu yaşatanların, din taşıyıcılarının kadınlar olduğu çalışmada elde edilen bir diğer bulgudur. Toplumsal cinsiyet açısından kadının "kadın" olduğu için dinsel ritüellerden, Nusayri "dualar"ından "muaf" tutulmasının arkasında, kadınların zayıf yaratıldığı için kolayca çözümlenip dinsel sınırları açığa vuracağı yönündeki erkek kanaatine kadınların bir kısmının katılıyor olması durumun ne denli içselleştirildiğinin de bir göstergesidir. Bununla birlikte kadınların eğitilmiş çoğunluğunun bu duruma sert bir eleştiri getirdikleri gözden kaçmamaktadır. İçselleştirmelerin yönü daha çok dinsel düşünüşü kadınlar eliyle taşıma ve yaşatma yönündedir. Kadınlara düşen bu süreçte, çocuklarını söz konusu düşünüşe hazırlamaktır. Deyim yerinde ise burada da kadınlar bir tür "dinsel mutfak" tadırlar. Nusayri kadınların çoğu dinî bayramlarda namaz kılınacak evin temizliğini yapmak, yine aynı şekilde bayramlarda ya da adaklarda yemek pişirmek, türbeleri ziyaret etmek, erkek çocukları dine giriş aşamasında teşvik etmek ve dinî öğretileri öğrenmesinde çocuğu bu sürece hazırlamak gibi sıralanabilecek bir dinî pratik algısına sahiptirler. Nusayri kadınlar dinsel görünmezliklerini görünür kılacak yegâne mekân olarak türbeleri ve bu türbelere yapılan ziyaretleri ön plana çıkarmaktadırlar.

Nusayri teolojisinin özelliklerinden bir olan gizlilik ve "sırrın" yaratmış olduğu "dinden muafiyet" ile birlikte "sır" diyerek kadının dinsel görünmezliğini haklı kılmaya çalışan "erkek algısı" karşısında, Nusayri kadınlarda ciddi bir "algı değişikliğinden de söz etmek mümkündür. Kadınlar bu "sır" olgusunda cinsiyet ayrımı yapılması karşısında seslerini yükseltmeye başlamışlardır.

Kaynakça

- ANDERSON, P. S. (2006). "Feminist Theology as Philosophy of Religion", (Editör: Susan F. Parsons), *The Cambridge Companion to Feminist Theology*. UK: Cambridge University Press, s.40-52.
- ARMOUR, E. T. ve VILLE S. M. (2006). *Bodily Citations-Religion and Judith Butler*. New York: Columbia University Press.
- ATAY, H. (2002). "Dinde Reform", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: XLIII, Sayı:1, s.1-26.

- AUNE, K., SHARMA, S. ve VINCENT, G. (2008). *Women and Religion in the West-Challenging Secularization*. USA: Ashgate Publishing.
- BACIGALUPO, A. M. (2006). “Düşünümsel Bir Söylem Olarak Şamanizm: Mapuche Dinsel Deneyiminde Toplumsal Cinsiyet, Cinsellik ve İktidar”, *Bedenler, Dinler ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Ütopya Yayınları, s.273-297.
- BAHADIR, İ. (2005). *Alevi ve Sünni Tekkelerinde Kadın Dervişler*. İstanbul: Su Yayınları.
- BERKTAY, F. (2000). *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın-Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları.
- BROOMHALL, S. (2006). *Women and Religion in Sixteenth Century France*. New York: Pallgrave.
- CHAWLA, J. (2006). “Hint Dinsel Geleneklerinde Kadın Bedeni ve Toprağın Birlikteliği: Tohum, Toprak ve Tahılın Cinsiyetlendirilmiş Temsilleri”, *Bedenler, Dinler ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Ütopya Yayınları, s.254-269.
- ÇELEPİ, M. S. (2009). “Hatay'da Hızır İnanışları”, *Turkish Studies*. Sayı 4/3, Bahar 2009, s.532-549.
- DIAZ-STEVENSON, A. M. (2006). “Porto Riko'da Toplumsal Savaş Alanı Olarak Kadın Bedeni”, *Bedenler, Dinler ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Ütopya Yayınları, s.235-253.
- DOĞRUEL, F. (2005). *İnsanîyetleri Benzer-Hatay'da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DURKHEIM, E. (1976). *The Elementary Forms of the Religious Life*. (Çev: Joseph Ward Swain), London: George Allen & Unwin Ltd.
- ELLIS, P. (2007). “They are but Women: Mary Ward, 1585-1645”, (Editör: Sylvia Brown), *Women, Gender and Radical Religion in Early Modern Europe*. Leiden-Boston: Brill, s.243-263.
- GIDDENS, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Oxford-UK: Polity Press.
- GRIFFITH, M. R. ve SAVAGE, D. B. (2006). *Women and Religion in the African Diaspora: Knowledge, Power and Performance Lived Religions*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- GROSS, R. M. (2006). “Women and Religion: Methods of Study and Reflection”, (Editör: Rosemary Skinner Keller ve Rosemary Radford Ruether), *Encyclopedia of Women and Religion in North America*. USA: Indiana University Press, s.3-10.
- HADDAD, Y. Y. ve FINDLY, E. B. (1985). *Women, Religion and Social Change*. Albany: State University of New York Press.
- İŞOĞLU, M. İ. (2006). “Nusayrilerde İnanç Bağlamında Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri”, (Editör: Ceyhan Suvari, Ayşe Yıldırım, Tülin Bozkurt ve İlker M. İšoğlu), *Artakalanlar Anadolu'dan Etnik Manzaralar*. İstanbul: E Yayınları.
- JOY, M. (2006). “Tanrının Gözünden Ötesi: Din Çalışmalarında Alternatif Perspektifler”, (Editör: Sylvia Marcos), *Bedenler, Dinler ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Ütopya Yayınları, s.21-44.

- KARASAR, N. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın-Dağıtım.
- KARASU, M. (2005). "Alevi Nusayriler", (Editör: Mehmet Karasu), *Nusayrılık Alevilik ve Çokkültürlülük*. Keşif, s. 114-125.
- KESER, İ. (2006). *Kentsel Dinamikler ve Kamusal Alan Farklılaşması: Adana Nusayrileri*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KING, U. ve BEATTIE, T. (2005). *Gender, Religion and Diversity: Cross-Cultural Perspectives*. London-New York: Continuum International Publishing Group.
- LEGGE, M. J. (2006). "Social Ethics, Women and Religion", (Editör: Rosemary Skinner Keller ve Rosemary Radford Ruether), *Encyclopedia of Women and Religion in North America*. USA: Indiana University Press, s.52-61.
- LIND, A. ve BRZUZY, S. (2008). *Battleground: Women, Gender and Sexuality*. Vol:1, London: Greenwood Press.
- MARCOS, S. (2006a). "Bedenlenmiş Dinsel Düşünce: Orta Amerika'da Toplumsal Cinsiyet Kategorileri", *Bedenler, Dinler ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Ütopya Yayınları, s.97-118.
- (2006b). *Bedenler, Dinler ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- O'BRIEN, J. (2009). *Encyclopedia of Gender and Society*. Vol:1-2, London: Sage Publications.
- ÖZBEK, T. (2006). *Nusayri Etnik Kimliğinin Simgesel Oluşumu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZDAMAR, H. (2004). "Kadın ve Din", *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma*. 3. Cilt, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları, s.367-376.
- SAY, Y. (2005), "İnançsal ve Yaşamsal Temel Üzerinde Kurumsallaşan Sevgi ve Barış Anlayışları" (Editör: Mehmet Karasu), *Nusayrılık Alevilik ve Çokkültürlülük*. Keşif, s. 42-100.
- SCHAEFER, R. T. (2008). *Encyclopedia of Race, Ethnicity and Society*. UK: Sage Publications.
- SHARMA, A. ve YOUNG, K. (1991). "The Annual Review of Women in World Religions". Vol:1, New York: State University of New York Press.
- (1994). "The Annual Review of Women in World Religions". Vol:3, New York: State University of New York Press.
- SKINNER KELLER, R. ve RADFORD RUETHER, R. (2006). *Encyclopedia of Women and Religion in North America*. USA: Indiana University Press.
- TÜRK, H. (2002). *Nusayrılık (Arap Aleviliği) ve Nusayrilerde Hızır İnanç*. 1. Baskı, Ankara: Ütopya Yayınları.
- (2005). *Anadolu'nun Gizli İnançlı Nusayrılık-İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri*. 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- ULUÇAY, Ö. (1999). *Arap Aleviliği-Nusayrılık*. 2. Baskı, Adana: Gözde Yayıncılık.

- (2003). Nusayrılık İnanç Esasları-Tenasüh. Adana: Karahan Yayınları.
- URAL, A. ve KILIÇ, İ. (2005). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- YAZICIOĞLU, Y. ve ERDOĞAN, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (1999). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.